

УДК 35:006.032

І. А. ГРЕБЦОВА

УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ГАРМОНІЗОВАНИХ СТАНДАРТАХ І НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ

Проаналізовано наукові доробки, присвячені проблемі перекладу термінів з англійської мови, наведено конкретні приклади перекладу та вживання застандартизованих термінів у стандартах різних комплексів.

Ключові слова: термін, гармонізація, тавтологія, термінологічна база, нормативний документ.

The scientific works dealing with the translation of terminology into English are analyzed; specific examples of translation and usage of standardized terms in standards of different fields are given.

Key words: term, harmonization, tautology, terminological basis, normative documents.

З урахуванням світового досвіду під час приведення національних стандартів у відповідність до вимог міжнародних в Україні реалізується Державна програма стандартизації. Однією з проблем гармонізації чинних нормативних документів є забезпечення повної термінологічної сумісності. Під час експертизи міжнародних стандартів виникають певні труднощі в перекладі іншомовних термінів українською мовою, визначенні правильного відповідника, уникненні калькування з російської мови тощо. На цій проблемі в публікаціях, наукових доробках і посібниках неодноразово акцентували увагу вітчизняні науковці М. Гінзбург, Р. Микульчик, О. Ожигова, Б. Рицар та ін.

Мета цієї роботи – проаналізувати наукові доробки, присвячені зазначеній мовній проблемі, навести конкретні приклади перекладу та вживання застандартизованих термінів у стандартах різних комплексів.

Відповідно до ДСТУ 3966–2009 “Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять” у національних стандартах потрібно дотримуватися певних вимог щодо терміносистеми, терміна, визначення поняття.

Б. Рицар, Р. Микульчик [10] зазначають, що на підставі експертиз багатьох проектів ДСТУ, у тому числі гармонізованих з міжнародними стандартами, виявлено, що укладачі роблять низку характерних помилок. Розгляньмо на конкретних прикладах найбільш поширені з них.

Невідповідність терміна поняттю. У ДСТУ 3966 установлено такі основні вимоги до терміна: однозначна відповідність терміна поняттю; відповідність лексичного значення терміна позначеному ним поняттю; мовна правильність.

Помилки щодо невідповідності терміна поняттю зустрічаються переважно у стандартах, гармонізованих з міжнародними. Можливо, причиною є неякісний

переклад чи нечітке й нефахове тлумачення певних понять. Наприклад, у проекті ДСТУ EN 932 “Клеї. Терміни та визначення” з терміном “клей” зустрічаємося двічі – у терміностаблях 2.1.1 і 2.1.3. Англійські відповідники цих термінів різні: для 2.1.1 – *adhesive*, для 2.1.3 – *glue*. У цьому випадку ТК 19 запропонував для поняття 2.1.1 вживати термін “адгезив” [10, с. 28].

Щоб отримати більш повну інформацію про цей термін, у Словнику іншомовних слів знаходимо таке визначення: “АДГЕЗІЯ (від лат. *adhasio* – прилипання) – взаємне прилипання двох різнорідних твердих тіл або рідин при контакті” [11, с. 14].

У перекладних двомовних словниках ці терміни також мають різні відповідники: *adhesive* – липкий, *glue* – клей. Беручи до уваги проведені зіставлення різних джерел, стає очевидним той факт, що співробітники ТК 19 мають підстави наполягати на вживанні правильних відповідників перекладу термінів.

Як приклад вживання недозволеного терміна “упаковка” в одному з національних стандартів наведемо порівняння визначень маркування (рис. 1).

ДСТУ 2391–94. Система технологічної документації. Терміни та визначення [3]:	ДСТУ 2887–94. Пакування та маркування. Терміни та визначення [4]:
47 маркування Нанесення тексту, умовних позначень та малюнків на упаковці та (чи) продукції	6.1 маркування Нанесення тексту, умовних позначень та малюнків на пакування та (чи) продукцію (ДСТУ 2391)
Розробники ДСТУ 2887, посилаючись на ДСТУ 2391, виправили помилку, допущену в оригіналі	

Рис. 1

До речі, у ДСТУ 2887 наведено переклад англійського терміна “package” – “4.1 пакування; *упаковка*”, а в основних положеннях зазначено, що стандартизовані терміни набрано напівжирним шрифтом, їхні недопустимі форми – курсивом [4, с. 2]. Проблема з перекладом виникла через те, що в російській мові є лише один відповідник на позначення цього терміна – “упаковка”, а в українській існують два, які позначають дію та наслідок (стан). Підтвердженням цьому є визначення (рис. 2), уведені в ДСТУ 3321 [5, с. 29].

ДСТУ 3321:2003. Система конструкторської документації. Терміни та визначення основних понять	
пакування [упакування]	пакування
[Процес готування] [Подія приготування] продукції до транспортування, зберігання, реалізування і споживання із застосуванням пакування (див. також ДСТУ 2888)	Засіб чи комплекс засобів, що забезпечують захищеність продукції від пошкодження і втрат, а довкілля – від забруднювання у процесі обігу продукції (див. також ДСТУ 2888)
гу [упаковывание] [упаковка]	гу упаковка

Рис. 2

Неточне визначення поняття. Зазначимо деякі вимоги, висунуті в ДСТУ 3966, до визначення поняття: наявність лише суттєвих ознак, які дають змогу не лише чітко відмежувати певне поняття від суміжних, але й відобразити його спільність з іншими поняттями; відсутність тавтології, тобто визначення не повинне повторювати вже подану в терміні інформацію; несуперечливість визначенням понять інших стандартів тощо.

Тавтологія, як один з видів помилок, частіше притаманна перекладам міжнародних стандартів. Вона виникає через недостатній рівень знання мов (української та іноземних) і через відсутність фахових перекладачів серед розробників ДСТУ. Дуже важливо, щоб перекладач-термінознавець працював безпосередньо з мовою – продуцентом запозичуваного терміна, а також ішов шляхом “чужий термін – поняття – власний термін”. Для цього, безперечно, потрібні і знання мов, і знання предмета, які б дозволили для вживання нового поняття відшукати якнайточнішу термінологічну лексему. Наприклад, українським відповідником російської словосполучки *нарезать резьбу* (англ. cut a thread; produce a thread by cutting) буде *робити нарізь*, що дозволяє уникнути тавтології.

Невідповідність лексичного значення терміна поняттю можна побачити в назві ДСТУ “Енергозбереження. Ресурси вторинні енергетичні. Методика визначення показників та використання”. Термін “енергозбереження”, вжитий у заголовку стандарту, є, вочевидь, скороченням словосполучки “збереження енергії”. Ця словосполучка має значення лише в контексті універсального фізичного закону збереження та перетворення енергії. Тому вживати термін “збереження енергії, енергозбереження” у значенні “економне використання” нема сенсу. Адже енергія має фундаментальну фізичну властивість зберігатися незалежно від нашого бажання. Оскільки ми можемо впливати тільки на “економне використання енергії”, тому тут замість терміна “енергозбереження” правильно вживати термін “енергозаощадження” [10, с. 29].

Неоднозначність і суперечливість пов'язаних із терміном понять (рис. 3). Жоден з напрямків стандартизації не розвивається відокремлено, обов'язково відбувається процес інтеграції. На практиці розробники нормативних документів, наводячи термін та його визначення, дуже рідко звертають увагу на чинні стандарти, що вже пройшли експертизу в ДП “УкрНДНЦ” і містять такий термін. Через цю прикру помилку визначення однакового поняття в стандартах різних галузей набуває ознак неоднозначності й суперечливості. Щоб цього уникнути, потрібно перевіряти всі застандартизовані терміни та визначення понять, тобто мати базу всіх ДСТУ. Проте сьогодні ця база містить національні стандарти лише до 2000 р.

Уся англomовна термінологія, яка приходить в українську через російську, потребує перегляду. Кожне слово, що входить до термінологічної системи, у мові-джерелі, здебільшого, є багатозначним. Відповідно, російська мова може точно передати значення одним словом, а в українській це буде зовсім інше поняття.

Дуже часто виникають суто термінологічні проблеми під час перекладу з іншої мови. Так, у своїй статті М. Гінзбург наводить докладний аналіз перекладу маркування лампи, що “...має містити чогири засадничі величини, останню з яких англійською подано як *average rated life of lamp*. Проаналізувавши прийняті згармонізовані національні стандарти, можна побачити різні українські відповідники

ДСТУ 33.002.Страховий фонд документації. Терміни та визначення понять [6]	ДСТУ ISO 6196-5:2005. Мікрографія. Словник термінів. Частина 05. Якість та читаність зображень, контроль [8]
роздільна здатність Здатність фотографічної, оптичної чи комп'ютерної систем подавати роздільне зображення двох близьких одна до одної крапок об'єкта	роздільна здатність Кількісна оцінка межі роздільності оптичної або фотографічної системи, отримана за допомогою тест-об'єкта, який визначає кількість періодів на міліметр, вирізнену на зображенні цього тест-об'єкта
В обох стандартах наведено англійський відповідник цього терміна „resolving power”, але подано різні визначення	

Рис. 3

англійського терміна *life*: *тривалість свічення, тривалість світіння, тривалість горіння, строк служби...*” [1, с. 20–22]. Приклади зазначених термінів взято з чинних ДСТУ ІЕС та національних стандартів. Автор привертає увагу до подання українською мовою англійського прикметника *rated*. “У згармонізованих стандартах як відповідник використано українське слово *номінальний*. Але точніше його подавати як *задекларований*. Бо прикметник *номінальний* має декілька значень. Наприклад, *номінальний розмір* (англ. *basic size, nominal size*) – це розмір, відносно якого визначають відхили”. Українськими відповідниками англійських технічних термінів *life* та *average rated life* є *ресурс* та *задекларований (номінальний) середній ресурс*, відповідно [6, с. 22].

Як приклад ще однієї прикрої термінологічної помилки, наведемо аналітичний огляд, проведений д.т.н., головою підкомітету “Термінологія” ТК 133 М. Гінзбургом щодо дуже важливого англійського терміна *hardness*, який чомусь українською подано як *жорсткість*. Наведено ґрунтовний аналіз термінологічних, тлумачних та перекладних словників, українських словників хімічної термінології, в яких вжито питомо український відповідник *твердість води*. “Кожен, хто вивчав хімію українською мовою як до, так і після 1991 р., може згадати, що у школі це поняття називали *твердість води*. Сучасна шкільна програма є тому підтвердженням” [2, с. 37].

У сучасних посібниках з культури мови зазначено, що укр. *жорсткий* – це синонім прикметників *шорсткий, шерехатий, шкарубкий* і характеризує, здебільшого, поверхню предмета (рос. *шероховатый*), а російському *жесткий* у переносному значенні також відповідають інші українські прикметники *суворий, різкий, грубий, тяжкий* тощо. Вони констатують, що під впливом російської мови український прикметник *жорсткий* часто починають вживати в усіх тих значеннях, які має рос. *жесткий*, що порушує норми української мови”.

На жаль, хибний термін *жорсткість води* можна побачити у деяких сучасних словниках, а в деяких подано паралельно обидва варіанти (правильний та хибний). Можливо, саме ці словники спричинили помилку розробників серії стандартів ДСТУ ISO 6107 (чч. 1 – 9) і надалі переносять у розроблювані на сьогодні НД. М. Гінзбург пропонує для термінологічного забезпечення розроблення НД терміново внести зміни до низки стандартів, а також обов'язково урахувати рекомендації, коли прийде час гармонізувати новітню версію міжнародного стандарту ISO 6107.

На прикладі поняття “потенційно небезпечний об’єкт” (далі – ПНО) розглянемо суперечливість його визначення в різних джерелах (таблиця).

<i>№ з/н</i>	<i>Визначення</i>	<i>Джерело інформації</i>
1	ПНО – об’єкт, на якому можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються небезпечні речовини, біологічні препарати, <i>а також інші об’єкти</i> , що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення аварії	ДСТУ 33.002. Страховий фонд документації. Терміни та визначення понять [6]; Закон України “Про об’єкти підвищеної безпеки”
2	ПНО – об’єкт, на якому можуть використовувати або виготовляти, переробляти, зберігати чи транспортувати небезпечні речовини, біологічні препарати, що за певних обставин можуть створити реальну загрозу виникнення <i>техногенної</i> надзвичайної ситуації	ДСТУ 4933. Безпека у надзвичайних ситуаціях. Техногенні надзвичайні ситуації. Терміни та визначення основних понять [7]
3	ПНО – об’єкти, де можуть використовуватися або виготовляються, переробляються, зберігаються чи транспортуються <i>небезпечні речовини</i>	Постанова Кабінету Міністрів України “Про ідентифікацію та декларування безпеки об’єктів підвищеної безпеки” від 11 липня 2002 р. № 956

У ДСТУ 33.002 [6] та Законі України “Про об’єкти підвищеної безпеки” від 18 січня 2001 р. № 2245 визначення обмежується такою загрозою виникнення, як аварія, хоча відомо, що надзвичайні ситуації часто виникають і без аварій. Під ПНО розуміють техногенний об’єкт (організація, підприємство чи його окремий підрозділ, споруда), на якому існує небезпека виникнення надзвичайної ситуації (Указ Президента України “Про вдосконалення управління у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру” від 21 листопада 2003 р. № 1328/2003).

Отже, множинність і неузгодженість понять щодо ПНО закладено вже на рівні зазначеного Закону та його підзаконних актів. В. А. Подойніцин [9] підкреслює той факт, що жоден із термінів не є точним і вичерпним з точки зору їхнього використання для вирішення завдань, покладених на Міністерство надзвичайних ситуацій України. Зокрема, цікавим є питання: до яких об’єктів відносити водосховища, греблі, гідроелектростанції, лінії та мережі водо-, тепло-, електропостачання і зв’язку? Так, у зв’язку з тим, що вода не належить до небезпечних речовин, а електричний струм не є речовиною, за формальними ознаками зазначені об’єкти не можуть бути віднесені до ПНО або об’єктів підвищеної безпеки. Постановою Кабінету Міністрів України “Про ідентифікацію та декларування безпеки об’єктів підвищеної безпеки” від 11 липня 2002 р. № 956 встановлено суттєві обмеження у сфері використання зазначеного Закону, оскільки її вимоги не застосовуються до ідентифікації та обліку гідротехнічних споруд. Проте в іншому підзаконному акті цього Закону – постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку і правил проведення обов’язкового страхування цивільної відповідальності суб’єктів господарювання” від 16 листопада 2002 р. № 1788 до об’єктів підвищеної безпеки віднесено й гідротехнічні споруди. Клас ПНО набагато ширший за клас об’єктів підвищеної безпеки – це потрібно обов’язково враховувати, застосовуючи терміни.

Відсутність єдиної термінології у сфері забезпечення комплексної безпеки на державному рівні, чіткого розмежування безпеки за видами та сферами відповідальності за її стан між центральними органами виконавчої влади найчастіше призводить до дублювання функцій між відомствами або перекладання відповідальності між ними, що не сприяє забезпеченню необхідного рівня безпеки в країні та оптимальному балансу економічних витрат. У свою чергу, неоднозначність та суперечливість законодавства може приводити до ігнорування його вимог або невиконання норм у цілому [9, с. 54].

Беручи до уваги розглянуті вище приклади перекладу термінів, вживання різних визначень до одного поняття, можемо дійти висновку, що термінологічні розбіжності не сприяють ефективному спільному застосуванню згармонізованих національних стандартів. Для перевіряння всіх застандартизованих термінів та визначення понять потрібно мати базу всіх ДСТУ. Проте сьогодні ця база містить національні стандарти лише до 2000 р. Існує потреба створення на основі паперових термінологічних стандартів інтегрованого комп'ютерного варіанта Термінологічної електронної нормативної бази, використання якої допомогло б уникнути прикрих помилок під час розроблення НД, скоротило час на пошук потрібної термінології, дозволило б під час гармонізування уникати тавтології, досягати несуперечливості та мовної правильності.

Література:

1. *Гінзбург М.* Маркування побутових електроламп: термінологічні проблеми розроблюваного технічного регламенту / М. Гінзбург // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2008. – № 2. – С. 20–22.
2. *Гінзбург М.* Як правильно називати показник: жорсткість води чи твердість? / М. Гінзбург // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2010. – № 6. – С. 36–39.
3. ДСТУ 2391–94. Система технологічної документації. Терміни та визначення. – К. : Держспоживстандарт України, 1994. – С. 11.
4. ДСТУ 2887–94. Пакування та маркування. Терміни та визначення. – К. : Держспоживстандарт України, 1994. – С. 11.
5. ДСТУ 3321–2003. Система конструкторської документації. Терміни та визначення основних понять. – К. : Держспоживстандарт України, 2003. – С. 31.
6. ДСТУ 33.002–2007. Страховий фонд документації. Терміни та визначення понять. – К. : Держспоживстандарт України, 2009. – С. 13.
7. ДСТУ 4933–2008. Безпека у надзвичайних ситуаціях. Техногенні надзвичайні ситуації. Терміни та визначення основних понять. – К. : Держспоживстандарт України, 2008. – С. 3.
8. ДСТУ ISO 6196-5–2005. Мікрографія. Словник термінів. Частина 05. Якість та читаність зображень, контроль. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – С. 3.
9. *Подойніцин В. А.* Особливості українського законодавства у сфері техногенної безпеки / В. А. Подойніцин // Страховий фонд документації : наук.-вироб. журн. – 2010. – № 2 (9). – С. 48–55.
10. *Рицар Б.* Типові помилки у проектах термінологічних стандартів / Б. Рицар, Р. Микульчик // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2007. – № 4. – С. 27–32.
11. Словник іншомовних слів / [укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца]. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с. – (Словники України).

Надійшла до редколегії 11.03.2011 р.